

НАРАТИВНИ СТРАТЕГИИ В „ЛОЛИТА“ И „НИЕ“

Тихомир Алексиев
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

NARRATIVE STRATEGIES IN “LOLITA” AND “WE”

Tihomir Alexiev
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The research aims to examine both the similarities and differences in the narrative of the two novels – Nabokov’s “Lolita” and Zamyatin’s “We”. By focusing on common narrative features, I aim to demonstrate the narrator’s ability to manipulate his readers in order to win them over to his side. At the same time, the thesis seeks to show the extent to which the audience is capable of succumbing to the narrator’s attempts to control their understanding, while also revealing the points at which cracks in his argument begin to emerge. Through comparative analysis, the points of contact, as well as the points of divergence between the two texts are revealed. In order to provide the most accurate interpretation, the systems of images used are drawn both from previously published texts from Russian and other literatures and from established archetypes embedded in the two novels.

Keywords: Nabokov, Zamyatin, narrative, comparative analysis, archetypes

Руската литература в своя „Сребърен век“ завещава на читателите както нови идеи, така и въпроси, чиито отговори трудно биха били категорични. Спирайки се на две от произведенията, които с право биват определяни като литературна класика – „Ние“ на Евгений Замятин и „Лолита“ на Владимир Набоков, трудно можем да открием пълно сходство между тях. Причините за първоначалния отказ на издателите да ги публикуват, са свързани с намеренията на самите автори. Замятин иска да изобличи тоталитаризма, използвайки първоличния разказ с цел да покаже на читателите смазващите действия на управляващата сила, опитваща се да разруши индивидуалността и да отстрани напълно свободното мислене. Набоков използва този тип повествование, от една страна, за да изобличи недостатъците на обществото, които му позволяват да бъде манипулирано от личност, опитваща се да убеди читателя в правотата на действията си. От друга – представя болезнената тема за отнемането на човешката идентичност на невинен субект, лишавайки го от детство, и използването му единствено за удовлетворение на първичния нагон.

Целта на този текст е да провери с какви наративни похвати работят двамата автори, за да прокарат гореспоменатите внушения, и как използват зададени вече теми и архетипи, за да коментират както опасностите, пред които е изправен човек във външния свят, така и рисковете, които крият неприкосновените и повратни аспекти от съществуването. Замятиновият герой, Д-503, живее в общество, успяло да надмогне своите нужди и „недостатъци“, механизирало се и изкоренило от себе си инстинктите, присъщи на тези, които наричат диваци. Набоков представя един необичаен персонаж – Хумберт Хумберт, който е запленил от 12-годишно момиче на име Долорес Хейз. Авторът изгражда пред читателите нейния образ и я наименува Лолита. На пръв поглед не можем да си помислим за сходство в сюжетите на двата текста. Прочитайки обаче романите, забелязваме едни и същи стратегии на повествование, образи и идеи, както и архетипни препратки, които на едни места са развити по сходен начин, а на други – по коренно различен. Основната прилика, даваща възможност за подобен тип анализ на текстовете, е сходната им структура (вж. Генов 2019). И двата романа разказват събития през погледа на повествователя и не допускат вмъкването на други разказвачи. Като разлика можем да открием факта, че Замятиновият повествовател записва събития от по-близкото до него минало, докато Хумберт разказва историята на живота си, при това от затвора, включвайки части от личния си дневник, с което цели да покаже автентичността на разказаните събития. Сам признава обаче, че възстановява събитията по спомен, което е маркер за манипулиране на истината (ВН/ВН)¹. Това е от значение, тъй като история от по-далечното минало лесно би могла да бъде променяна с цел аудиторията да приеме версията на Х. Х. Разказът е лишен от първичност и емоционалност, а те могат да се добавят на места, на които трябва да се постави определен акцент. Самият език и в двата текста е елитарен. Това е целенасочен похват, но тук се откроява съществена разлика в употребата. „Високият“ език в „Ние“ се изразява в използването на математически символи и термини, с което Замятин показва технологичното развитие в света на романа, а оригиналната семантика на употребените фрази бива използвана в текста по такъв начин, че да се прибави към нея ново значение. Д-503 изразява новопоявилите се усещания с уравнението $\sqrt{-1}$, което показва ирационалността на подобен тип емоции в общество, което напълно ги отхвърля. Хумбертовото повествование също изобилства от фрази, присъщи на ерудиран човек, тясно занимаващ се с науката за литературата и езика, но целта на тях-

¹ Вж. в „Лолита“, стр. 43.

ната употреба е проблематична. Чрез внедряването на такъв тип мисли и сравнения в „изповедта“ си, нараторът всъщност се опитва да „влезе под кожата“ на четящия и по-лесно да го заблуди в това, че си приличат, но реципиентът още не го знае и не бива да съди разказвача. Използването на дневник и в двата текста е целенасочено – представяйки откъс от интимното си пространство, нараторът създава близост с читателя, позволявайки му да проследи промените и събитията, случващи се пред очите на говорещия, както и неговия начин на разсъждение. Стратегията на Хумберт и на Д-503 е сходна – опитват да опишат заобикалящия ги свят, за да изведат определени идеи, но използваните повествователни елементи в двата текста имат различна функция. Д-503 започва своя разказ (положен изцяло в структурата на дневник), за да представи пред бъдещите колонизатори на други планети „съвършеността“ на режима и „неудата“ от подобен строй. В процеса на говорене неговото мислене се променя и виждаме разпада на пропагандата и появата на искрения разказ на потиснатия индивид. Хумберт, от своя страна, използва различните първолични повествователни елементи, за да създаде в читателското съзнание визия за себе си и за другите, която няма общо с действителната. Демонстрира се авторовата идея за изобличаване на лесното за манипулиране съзнание на човека, показват се методите за изкривяване на представата за нарушаване на нормите. Замятин използва високия език за акцентиране върху технологичния напредък, докато Набоков го прави с цел да покаже на индивида неговата неспособност да забелязва опасността и да се отнесе с недоверие към една личност². Хумберт би могъл лесно да бъде сравнен с Благодетеля от романа на Замятин, който създава представа за фалшива реалност и предразполага хората да му се доверят, тъй като показва пред тях истината такава, каквато те биха искали да я виждат, заличавайки противоречаящите на нея обстоятелства.

Набоков, колкото и да се опитва да отрече присъствието и значимостта на³ някои от своите предшественици, пряко или косвено насле-

² В момента на редакция върху доклада се сблъскахме (като общество) с проблем от същото естество. Става въпрос за делото срещу 31-годишния учител, обвинен в любовни взаимоотношения с непълнолетно (13-годишно) момиче. Адвокатът на защитата опита да отклони обвиненията под претекста, че „момичето не е дете, тъй като се е развило по-рано“. Целта на този доклад бе оправдана от това събитие – нечия дъщеря губи своята невинност в момента, в който „се развие“ физически. А не използва ли такива оправдания и Хумберт? За жалост, изложената теза се оказва релевантна...

³ В лекции, статии и други свои текстове Набоков неведнъж коментира творчеството на Ф. М. Достоевски, като смята, че той не е световен автор, и коментира еднообразността на сюжетите, както и други слабости на руския класик.

дява от тях модел на първолично писане, към който прибавя своя характерен стил. Един от тези автори, който е обект на критичните прочити на ентомолога, е Достоевски. Макар да е познат на световната публика най-вече със своето „Петокнижие“, той завещава набор от произведения, разглеждащи събития от първо лице. Такъв наратив се среща в повестите му „Кротката“, „Бели нощи“, „Неточка Незванова“, новелата „Записки от подземиято“, романите „Играчът на рулетка“, „Унижените и оскърбените“, „Записки от мъртвия дом“ (който най-много се доближава до дневниковия метод на разказване заедно с новелата „Записки от подземиято“). Четейки подобен тип разказ на история, няма как да не отбележим субективната гледна точка на повествователя, който всячески се опитва да ни я представи като единствената достоверна, за да спечели публиката на своя страна и да защити някаква лична идея. Замятин разбива ефекта на първоличния наратив в хода на повествованието, после възстановява и връща разказа в изходна позиция, с което затваря напълно рамката на „Ние“. Вглеждайки се в разпилените части на романа, успяваме да се доверим на Д-503 – героят осъзнава и представя проблемите на обществото, което доскоро е възхвалявал. Като си дава сметка за фактори, игнорирани от контролираното му от режима съзнание, и забелязва неспособността за пълно равенство между индивидите, повествователят спира да разсъждава като зъбно колело в машината и придобива контрол над чувствата си, губейки разума си⁴. Виждайки тази промяна, читателят е по-склонен да му се довери от този момент до края на произведението, след което остава безпомощен наблюдател на завръщането в изходна позиция. В „изповедта“ на Хумберт нещата не стоят по този начин – твърде малко са моментите, в които се губи доверието към разказващия, а те бързо биват заличавани от съзнанието на рецепиента. Условно нареченият протагонист цели именно да заблуди своята аудитория така, че тя да повярва изцяло в неговата добронамереност и да заеме страната му, отхвърляйки клеймото върху неморалността на неговите действия. Мисълта да се доверим на човек, който се възползва от малолетно момиче и го принуждава да служи на неговите изкривени представи за удоволствие, изглежда невъзможна, но голям процент от хората, чели този текст, го определят

⁴ Д-503, който е инженер и строител на ИНТЕГРАЛ, е тясно свързан с идеята за разума, използван в машината на режима. Губейки вяра в идеята на Благодетеля, той губи и своя разсъдък, понеже емоционалният индивид е ненужен в реалността на романа. Неспособен е да се приспособи към новата идея, обвързана с новопоявилите се в душата му емоции.

като „запленяваща любовна история“⁵ и дори използват цитати от романа в полза на това твърдение. Все пак може да се говори за разбиване на представата за автентичност на разказа в неговия край, когато Хумберт също губи разсъдък си при дуела си с Q. Макар да преразказва минали събития, Х. Х. не успява да прикрие своята емоционалност, а хиперболизирането на действието и използването на фантастични елементи, които увеличават продължителността му, демонстрират желанието на разказвача да оправдае поведението си, както и неспособността му да бъде напълно автентичен и достоверен източник.

Друг елемент, който сближава двата текста, е изкуственото създаване на идентичност. При Замятин различността служи за показване на невъзможността за пълно уеднаквяване на човека с другите в дистопичния свят. Набоковата стратегия „Лолита“ е друга – фактът, че основният персонаж е скрит зад псевдоним, е маркер за това, че не бива читателят да позволява да бъде заблуден от разказващия. По-лесно бихме могли да сравним „Лолита“ с романа на Херман Хесе „Степният вълк“ (XX/НН) по ред причини, една от които е наративният модел⁶, а другата – съвпадението в инициалите на основните персонажи⁷. И в двата текста се разглежда по-скоро умишлената липса на идентичност не само на говорещия, но и на други лица от повествованието. Хумберт и Хари създават нови персонажи върху основата на лица, с които се срещат – така Долорез Хейз се превръща в Лолита и придобива всички характеристики, които мемоаристът иска да проектира върху нея, а безименната жена в романа на Хесе се превръща в Хермине, за да акцентира върху близостта с миналото на героя, и става оправдание за действията му. Женската фигура при Замятин функционира с определена роля и представата за нея изглежда устойчива. Може да се твърди обаче, че в процеса на промяната у повествователя, авторът на дневника придава характеристики на I-330, за които не можем да бъдем сигурни дали отговарят на реалното, или са измислени с цел Д-503 да може да се оправдае, ако бъде заловен. Д-503 има взаимоотношения с три жени в романа и всяка от тях е натоварена с различно значение. Първа е О, която

⁵ Хумберт успява да накара читателите да мислят, че именно той е жертвата и е съблазнен от Лолита, което провокира в него това поведение. Твърдението ни е подкрепено от проучване върху коментари от читателските форуми, оценяващи именно по този начин романа.

⁶ В началото и на двата романа е налична бележка от „предоставящия“ ни записките човек, като и в двете бележки се открива заръката да не се доверяваме на повествованието напълно.

⁷ Х. Х. – Хуберт Хумберт („Лолита“), Хари Халер („Степният вълк“).

символизира затвореността и цикличността – именно героинята е тази, носеща в себе си идеята за майчинството, явява се образ на естествено-ността и нарушава част от идеите на изкуствено създадения строй. Персонажът, който е двигател на сюжета, е този на I-330, която е представена като порочен „номер“, но в нея не може да се търси инфернален характер, тъй като тя е символ на промяната към свобода. Открива се още едно сходство с Набоковия роман от гледна точка на интегрирането на женските образи. И двете главни героини са представени с порочни черти, но Лолита е изкуствено проектиран образ, който не отговаря на действителността извън болното съзнание на Хумберт. Въпросът е дали Д-503 не презентира умишлено водещия женски персонаж така, че да оневини своите последвали постъпки. Той, както и Хумберт, представя срещите си с I-330 по начин, който наподобява свръхестествено събитие (ЕЗ/EZ)⁸. В случая обаче не става въпрос за подлъгване и извинение за действията, а по-скоро за точка, от която същността на повествованието наистина започва – промяната на Д-503 и появата на емоции в него. Третата фигура, с която Д-503 контактува, е Ю, представена на читателя като възрастна и противна. Героят често я използва за извинение и я обвинява в това, че го желае. Тук също можем да поставим под въпрос достоверността на това описание, тъй като промяната вече е настъпила у наратора, в него са се появили чувства и той подлежи на наказание от системата, ако бъде заловен в това престъпление. Можем да говорим за сходност с персонажа на Хумберт, който също предава емоционално своите преживявания, опитвайки се да оправдае постъпките си пред заседателите. Открояваме още една сходна идея, макар да е използвана с различна функция. Замятин употребява фигурата на отблъскващата възрастна жена, демонстрираща по-скоро неспособността на тоталитарния режим да постигне уеднаквяване на номерата (както визуално, така и ментално)⁹, като персонажът показва промяната на Д-503 към детехнологизиране на съзнанието. Набоков използва същия този персонаж по няколко начина – единият цели да покаже, че Хумберт винаги е бил такъв и е в неговата „природа“ да желае малолетни момичета, а другият акцентува върху неговата целеустременост и способността му да се нагажда към различни ситуации, за да достигне до изпълнение на планове си.

⁸ Вж. „Ние“, стр. 53.

⁹ Замятин използва контраст, за да покаже тази неспособност – номерата носят едни и същи дрехи, но всеки има отличителен белег: Д-503 е с космати ръце, I-330 е с остри черти, О-90 е пълничка и с т.нар. „родилно петно“, R-13 – е с големи устни и т.н.

„Всички сме излезли изпод шинела на Гогол“ – с тези думи вече споменатият Достоевски затвърждава значимостта на своя предшественик. Влиянието на Малорусия оставя отпечатък и върху „Сребърния век“ в руската литература. Зададените от класика модели можем да открием и в разглежданите дотук произведения, без да омаловажаваме авторската индивидуалност. В „Лолита“ например присъстват елементи от „Шинел“¹⁰ (Blum/Блум 1987). От една страна, е налице деперсонификация, която при Хумберт е умишлена, докато при Акакий Акакиевич (НГ2/NG2) е наследствена¹¹. И двамата преследват изкуствено създаден идеал, който придава смисъл на жалкия им живот. Вглеждайки се в граматичните характеристики на думата шинел в руския език¹², както и в сюжета на повестта, откриваме заимстване на сюжет и опит за персонализиране. Замятин, от своя страна, също използва тази липса на индивидуалност и ще я приложи в своята идея за тоталитарно общество. Без съмнение Гоголевата идея за ужас повлиява на двамата автори, които се опитват да я представят в социален контекст и да претопят фолклорната тематика, завещана им от автора на „Шинел“. Замятин обаче се обръща към един по-непознат текст, който също представлява важна част от идейното творчество на неговия предшественик. Той ще сравни Вий (НГ/NG) от едноименното произведение с Благодетеля, I-330 ще поеме ролята на изкушаващата вещица, а двамата ще бъдат „бракосъчетани“ по същия начин, както се случва и при Гогол. Този съюз е също толкова пагубен, както е в по-ранното му появяване – Д-503 е лишен от своята емоционалност още докато тя е в зародиш, а I-330 се губи след „Операцията“ и делото ѝ не носи търсената промяна.

Замятин и Набоков използват друг символ, който е шифрован в корпуса и на двата текста, но изпълнява различна функция. Става дума за старозаветната история за първородния грях, а образите на Адам и Ева са вградени в основата на главните персонажи, отговарящи на съответния пол. При Набоков се появява сцена, в която Лолита е сравнена с Ева, ядяща от ябълката и поднасяща плода към устните на другия участник в действието (ВН/VN)¹³. „Ние“, от своя страна, представя номера

¹⁰ Вж. *Lolita: The Quest for Ecstasy*; Julia Bader; Част от сборника на Харолд Блум.

¹¹ Според Гогол Акакий е кръстен на баща си, от което следва, че той наследява своята липса на идентичност от семейството си. Той е роден с бремето на отнетия му шанс да бъде различен, което се показва в името му („говорещите“ имена са типични за руската литература).

¹² „Шинел“ на руски е в женски род; Акакий Акакиевич „обладава“ дрехата, която е считана за метафора за женското начало.

¹³ Вж. „Лолита“ стр. 63.

I-330 като порочен, позволяващ си действия, забранени не само от социума, в който живее, но смятани за пороци дори в съвременността. Тя пие, пуши, нарушава нормите на режима, изкушава Д-503 и си доставя плътски наслади. Различна е обаче функцията на употребения архетип – Хумберт не спира да показва на читателя, че повествователят е жертва на Лолита (за която казахме вече, че е плод на неговото съзнание) и че той не просто не е виновен, а е подлъган; Замятин не показва своя персонаж в ролята на потърпевш, а по-скоро като следващ каузата за свободата, смятайки я за най-доброто решение. Представянето на I-330 не цели да покаже нейната слабост, а желанието ѝ за свобода, което може да бъде удовлетворено от революцията, която тя подготвя. I-330 е нужен за просперитета на новата идея персонаж, който носи в себе си идеала на еволюцията на индивида, потиснат от тоталитарното общество. Именно тя е вкусила от дървото на познанието и е готова да жертва себе си, за да просветли своите събратя дори това да коства живота ѝ. В този смисъл тя е не изкусената от змията Ева, не е дори изкусителката Ева, а е тази, която дава най-големия дар на човечеството – свободата на разума. Набоков взема тази идея и я синтезира с размислите си за невинните пеперуди, покорени от по-силния индивид. Той използва вече установената представа за прегрешилия библейски субект, с когото се оприличават вярващите, ще го персонифицира и ще интегрира в него травма, която е довела до сегашното му състояние, с което го представя в ролята на безсилен и страдащ човек. А Долорес Хейз ще се превърне именно в тази изкусителка, с прикрепени към нея несъществуващи качества, тя ще загуби своята детска същност и ще се превърне в анти-Ева, а именно – Лолита – която е използвана за алиби на престъплението, извършени от Хумберт.

Представяйки тези твърдения, се питаме успели ли са Евгени Замятин и Владимир Набоков да предупредят света за проблемите на своята съвременност? Може да кажем, че следата, която оставят след себе си, е доказателство за постигнатите цели. Замятин се утвърждава като една от най-важните фигури в жанра на антиутопията и дистопията, повлиявайки на бъдещи автори, разискващи в творбите си въпроса за тоталитарните режими и поругаването на човешките права на индивидите, живеещи в подобни общества¹⁴. Замятин отговаря на въпросите на читателите, пов-

¹⁴ „Ние“ е първият роман, който може да се определи като антиутопичен/дистопичен. Олдъс Хъксли също ще създаде текст в тази тематика, но ще представи различна система на управление (като използва същите символи като Замятин, но ги представя в различен сюжет). Оруел използва напълно романа на руския писател

дигайки златното покривало на една отдалечила се от първоначалния си образ идея, целяща не да задоволи всеки отделен субект „поравно“, а да концентрира властта около тесен кръг от хора, които облагодетелстват най-вече себе си. Набоков и „Лолита“ също отправят остра критика към обществото, но романът бива четен основно заради сюжета, а не заради идеята, представена в коментар към книгата „За книгата, озаглавена „Лолита“. За жалост на обществото, в повечето случаи Хумберт побеждава, успявайки да заблуди читателя, че не е извършил ужасните си действия. Фактът, подкрепящ споменатата теза, е, че на романа е отказана първоначална публикация в много издания, а когато е отпечатан за пръв път, е представен като еротичен и дори порнографски. Малко хора се замислят за това, че не става въпрос за любовна история, а за посегателство върху дете, нечия дъщеря, която бива лишена от най-ценното за едно подрастващо същество – своята невинност. Набоков обаче успява в едно – показва, че човекът е не просто склонен да извини подобен тип престъпление, а да бъде подведен сам да защитава престъпника, подобно на поета Леонард Унден в разказа на Карел Чапек „Делото Селвин“ (КЧ/КСН). И Набоков, и Замятин отправят не само критика към съвременниците си, както и към бъдещите поколения, но и предупреждават за опасностите пред обществото както в системата на управление, така и в действията на отделни лица, целящи също да навредят някому за своя изгода.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Blum/Блум 1987:** Блум, Х. *Vladimir Nabokov's Lolita*. New York: Chelsea House Publishers, 1987.
- Генов/Genov 2019:** Генов, Н.: „Лолита“ и „Ние“ – компаративен анализ. // *Филологически форум*, 02.12.2019. <<https://philol-forum.uni-sofia.bg/lolita-nie-komparativen-analiz/>>, 09.02.2026. [Genov, N., “Lolita” I “Nie” – komparativen analiz. // *Filologicheski forum* 02.12.2019.]

Източници

- НГ/NG:** Н. В. Гогол. *Вечери в селцето край Диканка*. Миргород. Повести, Преводач: Константин Константинов. София: Народна младеж, 1982. [N. V. Gogol. *Vecheri v seltseto krai Dikanka*. Mirgorod. Povesti. Sofia: Narodna mladezh, 1982.]

за основа на „1984“ и това е видимо (с тази разлика, че англичанинът представя по-добре психологията на героите си).

- НГ/NG2:** Н. В. Гогол. *Петербургски повести*, Преводач: Лиляна Минкова. София: Народна култура, 1981. [N. V. Gogol. *Peterburgski povesti*. Sofia: Narodna kultura, 1981.]
- ЕЗ/EZ:** Е. Замятин. *Ние*. Преводач: Р. Бърдарска. София: Фама1, 2020. [E. Zamyatin. *Nie*. Sofia: Fama1, 2020.]
- ВН/VN:** В. Набоков. *Лолита*. Преводач: Марин Загорчев. София: Фама+, 2023. [V. Nabokov. *Lolita*. Sofia: Fama +, 2023.]
- ХХ/HH:** Х. Хесе. *Степният вълк*. Преводач: Недялка Попова. Пловдив: Христо Г. Данов, 1978. [H. Hesse. *Stepniyat valk*. Plovdiv: Hristo G. Danov, 1978.]
- КЧ/КСН:** К. Чапек. *Разкази от единия и от другия джоб*. Преводач: Светомир Иванчев, Григор Ленков. София: Народна младеж, 1966. [Chapek, K., *Razkazi ot ediniya i ot drugiya dzhob*. Sofia: Narodna mladezh, 1966.]